

Atrandant Kražių miestelėnus: vieno namo ir vienos šeimos istorija

Emilija Kvietkuvienė, mokytoja metodininkė

Kražių Žygimanto Liauksmo gimnazija

El. paštas emilija1960@gmail.com

Rimvydas Tamulaitis

El. paštas rimvydas.tamulaitis@gmail.com

Santrauka. Pasitelkiant sakytinės istorijos šaltinius pasakojama vieno Kražių miestelio namo istorija nuo jo pastatymo tarpukaryje iki šių dienų, atskleidžiant ir šiame name gyvenusių žmonių likimus ir vaidmenį Kražiuose tarpukaryje ir pokario metais. Kražiškiai prisimena šiame name gyvenusias mokytojas Michaliną ir Stanislavą Petrusevičiūtes. Kražiškių atsiminimai padeda atskleisti jas kaip asmenybes ir net pajusti jų vidines įtampas, tiek kylančias iš sudėtingo vidinio pasaulio, tiek nulemtas fatališkų to meto įvykių – okupacijos ir pokario. Per šias asmenybes taip pat paliudijama mokytojo kaip tam tikro statuso ir asmenybės svarba bei vaidmuo miestelio gyvenimui ir gyvavimui. O Petrusevičių namo istorija leidžia prisiliesti ne tik prie jame gyvenusių žmonių istorijų, bet ir tarpukario Lietuvos miestelių materialinės kultūros istorijos ir tapti įkvėpimu gilintis į tarpukario Kražių kaip miestelio ir kražiškių kaip miestelėnų istorijas. Per vieną namą ir jo gyventojus gali atsiverti visa epocha ar bent jau kai kurie iškalbingi jos epizodai.

Reikšminiai žodžiai: mokytojai; miestelėnų gyvenamasis namas; Petrusevičiai; Kražiai; Lietuva 1918–1940 m.

Discovering Kražiai Residents: The Story of a House and a Family

Summary. By referring to sources of oral history, the story of a house in Kražiai, a minor Lithuanian town, is traced back from its construction during the interwar period up to the present day, while revealing the fate of its residents as well as their role in Kražiai during the interwar period and in the afterwar years. Kražiai town residents can still remember the two teachers, Michalina Petrusevičiūtė and Stanislava Petrusevičiūtė, who used to dwell there. The memories of the locals can help reveal the personalities of the two teachers and even grasp the inner tension they were experiencing, stemming from the complex inner world, and triggered by the fatal events of the time, involving the occupation of Lithuania and the afterwar years. The two personalities also serve to reveal the proof of importance of a teacher as a bearer of a certain status in society, a teacher's personality and function in the life and daily routine of the small town. Meanwhile, the history of the Petrusevičiai family house opens up an opportunity to touch not only the stories of its residents but

also history of the material culture of the small Lithuanian interwar towns, which serves as inspiration to take a closer glance at Kražiai town during the interwar years and its residents as typical representatives of a small town. A single house and its residents may open up an entire epoch, or at least some eloquent episodes of that period.

Keywords: teachers; residential house in a small town; Petrusevičiai family; Kražiai; Lithuania in 1918–1940.

Įvadas

Kražių miestelis labai nukentėjo per Antrąjį pasaulinį karą, išliko tik keliolika tarpukario pastatų. „Sudegė net 90 proc. Kražių medinių pastatų.“¹ Vienas iš išlikusių pastatų – gyvenamasis namas S. Dariaus ir S. Girėno g. 22, kurį šiame straipsnyje vadinsime Petrusevičių namu. 1932 m. rugpjūčio 22 d. aerofotografinė nuotrauka liudija, kada namas jau stovėjo šioje vietoje². Kiek galima spręsti iš fasadų, verandos ir stogo, šio namo išorė šias dienas pasiekė menkai tepakitusi (1 il.).

Aprašydamas tarpukario metų Kražių miestelio architektūrą urbanistikos istorikas Algimantas Miškinis teigė, kad „po 1845 m. gaisro atstatytas beveik ištisai medinis miestelis pasižymėjo XIX a. vidurio etninei architektūrai būdingais pastatų elementais ir formomis; tam turėjo poveikio ir valminiai bei pusvalminiai stogai“³. Namas S. Dariaus ir S. Girėno g. 22 – dvišlaičiu, skarda dengtu stogu su puošniais lietvamzdžiais, įstiklinta veranda. 2023 m. šio namo palėpėje rasta dviejų jaunų merginų nuotrauka paskatino plačiau domėtis čia gyvenusių žmonių istorija (2 il.). Kražiškiai prisimena čia gyvenusias seseris Petrusevičiūtes – mokytojas Stanislavą ir Michaliną. Pradėjus domėtis mokytojų gyvenimu, atsiskleidė ne tik jų kasdienis gyvenimas, buitis, bet ir profesinė veikla, aktyvi visuomeninė veikla. Tai paskatino apskritai plačiau pažvelgti į miestelį tarpukariu, pasidomėti, kuo vertėsi Kražių ir kitų miestelių gyventojai, kokia buvo jų buitis, kultūrinis gyvenimas, savivalda.

Straipsnyje remiamasi devyniais interviu su Kražių miestelio gyventojais, kurie „gyvai“ prisimena tarpukario, sovietmečio Kražius ir Petrusevičių šeimą arba yra girdėję apie juos iš artimųjų⁴. Namo gyventojų – seserų Petrusevičiūčių – gyvenimo

1 S. Buchaveckas, 1993, p. 163.

2 *Lietuva senose fotografijose* [Facebook paskyra], 2010-11-23, prieiga: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=463572746975&set=a.389024411975>.

3 A. Miškinis, 2004, p. 256.

4 Interviu surinkti 2024 m. vienos iš šio straipsnio autorių Emilijos Kvietkuvienės bei 2024 m. Kražių Žygimanto Liauksmino gimnazijos ir Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto organizuotos sakytinės istorijos ekspedicijos metu. Ekspedicija vyko įgyvendinant Kelmės rajono savivaldybės finansuotą projektą „Pasakojimai apie tarpukarį Kražiuose“ (Vaikų vasaros poilsio programa, projekto nr. V24-48).

1 il. Petrusevičių namo vaizdas nuo Kražių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios bokšto, apie 1933 m.

Nuotraukos iškarpa. Fot. nežinomas / Kražių M. K. Sarbievijaus kultūros centro muziejus, SKCM Ft 69/34/34

2 il. Petrusevičių namo palėpėje rasta dviejų merginų nuotrauka

Fot. nežinomas / Vidmanto Foko asmeninis rinkinys

istorijos detalės leidžia bent iš dalies atskleisti tarpukario miestelio gyvenimą: bendruomenę, organizacijas, kultūrą, švietimą, miestelio gyventojų santykius, buitį, vertybinį pasaulį. Pasakojimai leidžia daryti prielaidą, kad seserų gyvenimas dėl jų kultūrinės veiklos, buities, santykių su vietiniais gyventojais nebuvo kaimietiškas⁵.

Petrusevičių šeima Kražiuose

Kražių miestelio gyventojų pasakojimai ir kiti šaltiniai leidžia teigti, kad Petrusevičių šeimą sudarė penki asmenys: tėvai Pranas (1854–1939) ir Eleonora (1958–1941) bei trys dukros Petrusevičiūtės: Michalina (išteikėjusi – Venclauskienė; 1891–1955), Stanislava (1894–1976) ir Emilija (1897–1980)⁶. Duomenų, kad tėvai Pranas ir Eleonora gyveno minimame name, nėra. Pateikėjų atsiminimuose ar kituose šaltiniuose tokio fakto neužtikta. Įrašai Kražių kapinių, kur palaidoti visi Petrusevičių šeimos nariai, antkapyje ir Kražių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios knygoje liudija namo statytoją Praną Petrusevičių po to, kai namas buvo pastatytas ir įrengtas, gyvenus vos aštuonerius metus (jis mirė 1939 m., po dvejų metų – ir žmona Eleonora). Kur iki įsikūrimo šiame name gimė, augo ir gyveno Petrusevičių dukros, taip pat neturima duomenų.

Į namo statybą buvo investuotos nemažos šeimos santaupos. „Nepriklausomoje Lietuvoje daugiausia žmonių dirbdavo žemės ūkyje – savo nuosavybėje arba dvare, nes Lietuva tarpukariu buvo agrarinė šalis. Kita dalis dirbančiųjų telkėsi miestuose ir miesteliuose. Daugiausia jie dirbo mokslo, kultūros srityse, užsiimdavo amatais, smulkiuoju verslu, dirbo fabrikuose.“⁷ Toks modelis gyvavo ir Petrusevičių šeimoje: Pranas vertėsi smulkiuoju verslu, Michalina ir Stanislava buvo mokytojos, jauniausiajai seseriai Emilijai teko namų šeimininkės vaidmuo. Kražiškis istorikas Edvardas Dirmeikis perpasakojo iš tėvų girdėtą istoriją, kad Petrusevičius kepė labai skanius beigelius ir jais prekiaavo Kražių ir kituose turguose. „Kražių turgai buvo dideli, o

5 Straipsnis knygos sudarytojams buvo įteiktas 2024 m. lapkritį. Knyga buvo parengta spaudai ir pasirodė prabėgus mėnesiams, o per tą laiką atsirado ir naujų šaltinių, faktų bei interpretacijų. Šiandien minimo namo ir jo gyventojų istorijos atrodytų kitaip – išsamesnės, papildžiusios ar pakoreguotos naujais tikslesniais faktais. Straipsnis nebuvo koreguojamas sparčiai besipildžiusia informacija ir atspindi 2024 m. žinojimą apie temą.

6 Petrusevičių šeimos narių gyvenimo datos pateikiamos pagal užrašus ant antkapių Kražių kapinėse, įrašus Kražių bažnyčios mirties metrikų knygoje bei Stanislavos Petrusevičiūtės liudijimą (Stanislava Petrusevičiūtė, *Kražių vid. mokyklos mokytojos pensininkės Petrusevičiūtės Stanislavos gyvenimo aprašymas* [: rankraštis], Kražiai, 1965, p. 1, saugoma: Kražių M. K. Sarbievijaus kultūros centro muziejus, S265/Ra-163).

7 E. Rauge, 2020.

Petrusevičiaus beigeliai buvo populiarūs, už žydų kepinius skanesni.⁸ Tėvams mirus, seserims teko pačioms priimti sprendimus, pasidalinti namo priežiūros darbais.

Mokytoja Stanislava

Mokytojai Stanislavai teko ypatingas vaidmuo Kražių gyventojų, buvusių jos mokiniams, gyvenimuose. Dirmeikis teigia, kad Stanislava, jo ir jo tėvų mokytoja ir kolegė, baigė 1919–1936 m. Kražiuose veikusią „Žiburio“ gimnaziją ir dirbo pradinių klasių mokytoja (3 il.). „Kražių gimnazijoje 1928–1936 m. vidutiniškai mokėsi 200–350 mokinių. Paskutiniaisiais jos gyvenimo metais moksleivių čia sumažėjo iki 200.“⁹ Amžininkai liudija, kad Stanislava buvo kelių kartų pradinių klasių mokytoja: „Aš mokinausi pas Petrusevičiūtę, mano jaunėlė sesė irgi (ji keturiais metais jaunesnė) ir mano tėtukas pas ją mokinosi“¹⁰; „Muna ir muna mamas mokytoja Stanislava Petrusevičiūtė.“¹¹

Dirmeikis teigia, kad Stasė (taip vietiniai vadino mokytoją) turėjo kažkokią dvasią, ryšį su vaikais: „Ji remdavosi pamokose vietine medžiaga, kuri mokiniui yra suprantamiausia, paprasčiausia. Aš ėmiau pavyzdį iš Petrusevičiūtės.“¹² Teresė Veidaitė prisimena, kaip ji, šešiametė, iš vyresniųjų šeimos narių išmokusi rašyti ir skaityti, viena atėjo į mokyklą ir, žinoma, buvo išprašyta namo. Tačiau mamos paprašyta mokytoja Stanislava priėmė Teresę į pirmą klasę, tik, kaip ji pati sako, „pirmas ketvirtis man liko neatestuotas“¹³. Stanislava buvo labai gera, bet reiklė mokytoja – taip ją apibūdina buvę jos mokiniai: „Tas jos ramumas visus mus įveikdavo“¹⁴; „Labai reiklė buva Stanislava“¹⁵; „Petrusevičiūtė mane mokė. Vaikui trečios–ketvirtos klasės sunku įvertinti. Griežtoka buvo“¹⁶; „Pasakys, pasakys, ir prašom klausyti“¹⁷. Neatlikę namų darbų, neišmokę

8 Interviu su Edvardu Dirmeikiu, atliko Emilija Kvietkuvienė, 2024-01-12, in: Kražių Žygimanto Liauksmo gimnazijos (KŽLG) rinkinys.

9 E. Dirmeikis, 2002, p. 3.

10 Interviu su Terese Veidaite, atliko Elena Mikniūtė, Rokas Stuogis, 2024-06-27, in: Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto (VU IF) rinkinys.

11 Interviu su Danute Jurgiliene (Mikalauskaite), atliko Gailė Gruzdaite, Rugilė Strazdaite, 2024-06-28, in: VU IF rinkinys.

12 Interviu su E. Dirmeikiu, atliko E. Kvietkuvienė...

13 Interviu su T. Veidaite...

14 Interviu su Emilija Zakariene (Nainyte), atliko Gailė Gruzdaite, Rugilė Strazdaite, 2024-06-26, in: VU IF rinkinys.

15 Interviu su D. Jurgiliene...

16 Interviu su Edvardu Dirmeikiu, atliko Elena Mikniūtė, Rokas Stuogis, 2024-06-26, in: VU IF rinkinys.

17 Interviu su Aldona Šniaukštie (Mikalauskaite), atliko Elena Mikniūtė, Rokas Stuogis, 2024-06-27, in: VU IF rinkinys.

3 il. Mokytoja Stanislava Petrusevičiūtė su pirmaisiais savo auklėtiniais.
Kražiai, 1918 m.

Fot. nežinomas / Stanislava Petrusevičiūtė, *Kražių vid. mokyklos mokytojos pensininkės Petrusevičiūtės Stanislavos gyvenimo aprašymas* [: rankraštis], Kražiai, 1965, p. 2 (Kražių M. K. Sarbievijaus kultūros centro muziejus, S265/Ra-163)

pamokos medžiagos mokiniai mokytojos Stanislavos buvo paliekami po pamokų ar neretai papildomai mokytis kviečiami į jos namus: „Pavaišindavo [mokytoja] arbata, duodavo pavalgyti“¹⁸, „Kai palikdavo po pamokų, eidavom į jos namus. Ką nepadirbai, turėdavai padaryti. Duos arbatos arba duonos.“¹⁹

Seserų mokytojų veikla net per mokinių vasaros atostogas vis dar gyva kražiškių atmintyje: „Mokindavo mus šokti. Michalina mokindavo mus vaidinti. O Stasė mokindavo šokti pas save kambary. Esam važiavę į Kelmę su tais šokiais. Kelmės dvare nakvojom. Važiuom su arkliais.“²⁰

Mokytojos Stanislavos, gyvenusios ir dirbusios tarpukariu ir pokariu, tikrovė buvo spalvinga ir dėl politinių įvykių. Mokiniai teigia, kad mokytoja niekada nekalbėjo apie politikos pokyčius. To negalėjai suprasti ir iš jos elgsenos. Tik Veidaitė prisimena, kad, mirus Stalinui, „mokytoja Stanislava liepė jų klasei sustoti ir pagerbti tylos minute mirusįjį“²¹. Kražiškė Salomėja Terleckienė, kurios mokytoja pirmoje klasėje buvo Stanislava, prisimena įvykį apie religinio turinio eilėraščių: „Per pamoką mokytoja paklausė, kas kokių eilėraščių moka. Aš tai moku [...], pradėjau deklamuoti apie Velykas. Padeklamavau tą eilėraščių. Mokytoja pasiklausė pasiklausė ir sako: „Labai gražus eilėraščių, bet tu niekada niekam daugiau jo nedeklamuok.“²²

Kad Stanislava buvo tikinti, praktikuojanti katalikė, dešiniųjų pakraipų, kaip teigia Dirmeikis, galima daryti prielaidą iš įrašo Kražių bažnyčios knygoje mirties dieną „sakramentu aprūpinta“²³ ir kražiškių pasakojimo, kad 1976 m. birželio 6 d. mokytoja buvo laidojama „su bažnyčia“²⁴.

Daugelyje Lietuvos miestelių tarpukariu veikė ne viena organizacija: „[...] reikėsi aktyvus visuomenis ir kultūrinis gyvenimas. Dauguma miestelėnų priklausė įvairioms draugijoms, tautinėms bei religinėms organizacijoms.“²⁵ Ne išimtis buvo ir Stanislava: „pokary ji slėpėsi nuo trėmimo, juk buvo šaulė“²⁶.

18 Interviu su D. Jurgiliene...

19 Interviu su E. Zakariene...

20 Interviu su A. Šniaukštie...

21 Interviu su T. Veidaite...

22 Interviu su Salomėja Terleckiene (Karlikauskaite), atliko Gailė Gruzdaite, Rugilė Strazdaite, 2024-06-27, in: VU IF rinkinys.

23 Kražių Švenčiausiosios Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios archyvas, 1976-06-06, įrašas nr. 18. Bažnyčios knygos puslapiai nesunumeruoti.

24 Interviu su E. Dirmeikiu, atliko E. Mikniūtė...

25 A. Lazauskienė, 2007, p. 9.

26 Interviu su E. Dirmeikiu, atliko E. Mikniūtė...

Michalina ir Emilija

Kalbant apie miestelio kultūrinį gyvenimą, reikšmingas atrodo ir kitos mokytojos – Stanislavos sesers Michalinos Venclauskienės – dalyvavimas. „1918 m. pabaigoje susikūrė inteligentų būrelis – Kražių gimnazijos atkūrimo laikinoji komisija, vadovaujama vietos vikaro kunigo Juozo Talmonto. Komisija puoselėjo istorines Kražių kolegijos tradicijas ir siekė atkurti vidurinę mokyklą. Ši komisija 1919 m. sausio 27 d. sukvietė į kleboniją apylinkių šviesuomenę – ūkininkus, miestiečius. Susirinkime nutarta įkurti Kražių gimnaziją – iš pradžių atidaryti pirmąsias keturias mišrias klases. [...] Be to, išrinkta gimnazijos steigimo taryba, atstovaujanti plačiosioms Žemaitijos apylinkėms.“²⁷ Tarp narių buvo ir Michalina. Michalina buvo mokyklos siela dėl gražių ir profesionaliai jos surengtų kultūrinių renginių, minėjimų, karnavalų. „Kražių „Žiburio“ gimnazijoje veikė literatų, dramos, sporto ir kiti būreliai.“²⁸ Vaidinimų repeticijos vykdavo Petrusevičiūčių namuose, net ir per mokinių vasaros atostogas: „Vaidindavom pas jas, ruošdavom vaidinimus visokius“²⁹ (4 il.).

Tarpukariu Kražių gyventojus gydė gydytojas žydas Šmidtas, kuris per Holokaustą buvo sušaudytas kaip ir kiti Kražių žydai³⁰. Po jo mirties kražiškiai liko be gydytojo, todėl neretai naudojosi savamokslių paslaugomis. Emilija Petrusevičiūtė buvo baigusi medicinos kursus. Vieni mena, kad ji „šeimininkavo namuose“ ir „liaudies medicinos priemonėmis išgydė stipriai apdegusį mano brolių“³¹. Ji kražiškių neretai vadinama patarnautoja: „daugiausia kambarini toki buva“³². Emilija buvo šeimos virėja ir skalbėja, turguje pirkdavo žąsų, ančių, uogų ir kito maisto, rūpinosi sveika mityba. Vaistams pirkdavo brangų konjaką³³. Prisiminimuose gyvas jos gerumas: „Apspisdavom mes, vaikai, Emiliją. Tvora tokia aukšta buva. Tai saldainuką man kyštelėdavo.“³⁴

27 V. Rimkus, 1993, p. 94–95.

28 E. Dirmeikis, 1989, p. 2.

29 Interviu su D. Jurgiliene...

30 Interviu su S. Terleckiene...; Interviu su E. Dirmeikiu, atliko E. Mikniūtė...

31 Interviu su E. Zakariene...

32 Interviu su Algirdu Čekanskiu, atliko Emilija Kvietkuvienė, 2024-01-02, in: KŽLG rinkinys.

33 Interviu su T. Veidaite...

34 Interviu su A. Šniaukštiene...

4 il. Po vaidinimo prie Petrusevičių namo. 1947 m. Kražių pradinės mokyklos mokiniai suvaidino Michalinos Venclauskienės kūrinį „Metų laikai“ ir rajoninėje apžiūroje laimėjo pirmąją vietą. Stovi: pirmą iš kairės – Michalina Venclauskienė, trečia – Stanislava Petrusevičiūtė, pirmą iš dešinės – mokytoja Albina Urbonienė. 1947 m.

Fot. nežinomas / Stanislava Petrusevičiūtė, *Kražių vid. mokyklos mokytojos pensininkės Petrusevičiūtės Stanislavos gyvenimo aprašymas* [: rankraštis], Kražiai, 1965, p. 5 (Kražių M. K. Sarbievijaus kultūros centro muziejus, S265/Ra-163)

Sodas ir gamta

Seserų santykis su gamta atspindėjo jų santykį su aplinkiniu pasauliu. Neatsiejama jų artimiausios aplinkos dalimi buvo sodas. Vieno seniausių Kražių miestelio namo (S. Dariaus ir S. Girėno g. 22) vaizdas menkai pasikeitęs: „Taip atrodė, kaip dabar atrodo. Aplinka ta pati. Vienišas stovėjo.“³⁵ Pateikėjos atmintyje nešiojasi sodyboje buvusio didelio sodo vaizdą: „Sodyba buvo didelė – viena eilė obelų, serbentų raudonų, geltonų. Buvo sodnas. Labai jos pyko, kad žemę nusavino

35 Interviu su E. Dirmeikiu, atliko E. Mikniūtė...

kaimynas. Sklypas buva pri Smetonas didesnis³⁶; „Būdavo labai daug vaiskrūmių prisodinta. Eidavom (uogų) pirkti. Iš Kražių daug kas eidava. Kol sava neturėja. Agrastai pagrinde. Geltonieji serbentai, raudonieji. Jos jau nevaliodavo priskinti, tai sakydavo: skinkitės patys.“³⁷ Aldona Šniaukštienė pasakoja, kad neretai sodo gėrybes tekdavo ginti nuo ilgapirščių: „Sodne turėjo daržą. Buvo eilių eilės raudonų serbentų. Man leisdavo prisiskinti pačiai. Pri gatvės buvo trys eilės. Šulinys buvo. Ir daržas. Obelių buvo. Po viena obelim Venclauskienė buvo pasitaisiusi miegoti, kad piemenys nevogtų obuolių.“³⁸ Petrusevičių sodintas ir puoselėtas sodas buvo gyva, atvira, žmonių lankoma vieta, turėjusi ir praktinės naudos, nes seserys jo gėrybėmis prekiaudavo. Šis faktas liudija, kad šeimai buvo būdingas verslumas.

Sodyba puoselėta ir puošiant ją gėlėmis: „Vaikai buvo dviejų ir keturių metų. Ir buvo tokios gėlikės pasodintos. Nu ir vaikai mamai nuskynė tų gėlių viršūnikes ir parnešė. Ėjom atsiprašyti.“³⁹ Gėlių darželis – namų papuošalas, švarios erdvės akcentas. Jį mėgo, juo žavėjosi Petrusevičiūtės.

Su gamta jos ypač suartėdavo vasarą: „Jinai [Stanislava] su seseria visada eidava per Medžiokalnį pro mūsų namus į pušyną pailsėti. Kadangi pušynai labai sveika jau plaučiams. Nešdavos hamakus. Tai mūsų bobutė mums į kuprą: eikit panešti tų hamakų mokytojai. Tai mes lekam pagelbėti, nunešam prie tų pušų. Jei pamatom, panešėjam atgal. Eidavo jos vasaroti.“⁴⁰ Kražių gimnazijos bendruomenė neretai rengė išvykas į gamtą⁴¹. Seserys Stanislava ir Michalina skatino mokinius pažinti gamtą, rengė jiems išvykas: „Dar atsimenu kelių valandų išvyką per Medžiokalnį prie Katežerio. Ją padarė gražią pavasario dieną pradinukų mokytojos M. Venclauskienė, S. Petrusevičiūtė, A. Siparytė. Buvau gal kokia trečiokė. Atsimenu pasisėdėjimą gėlėtame pamiškio atkrančiuke [...]. Bet didžiausias įspūdis man buvo pirmą kartą pamatyta gyva gyvatė. Atmintyje ji vis dar sprunka nuo mūsų ir dingsta žolėse.“⁴²

36 Interviu su A. Šniaukštiene...

37 Interviu su D. Jurgiliene...

38 Interviu su A. Šniaukštiene...

39 Interviu su A. Čekanskiu...

40 Interviu su S. Terleckiene...

41 Interviu su E. Dirmeikiu, atliko E. Mikniūtė...

42 E. Skaudvilaitė, 2003, p. 3.

Mykolas Venclauskas

Ypatingas vaidmuo Kražių (ir Lietuvos) kultūriniame gyvenime atitenka vieninteliam Petrusevičių žentui – Michalinos vyrui Mykolui Venclauskui. „Venclauskas Kražiuose baigė „Žiburio“ gimnaziją, o po studijų – Kražiuose ir mokytojavo (5 il.). Buvo universalių gabumų žmogus, prie to ir puikiomis fizinėmis savybėmis apdovanotas. Ypač iškiliai atrodydavo valstybinių švenčių paraduose su pilka šaulio uniforma.“⁴³ Venclausko polinkis į literatūrą išryškėjo dar gimnazijos suole. Jis ne tik muzikuodavo, piešdavo, giedodavo moksleivių mišiose solo, bet buvo ir aktyvus literatų būrelio narys, rašė eilėraščius, o 1932 m. jo poezija publikuota jau tokiam solidžiam žurnale kaip *Židinys*. „Pirmoji knyga „Liaudies pasakos eilėmis“ pasirodė 1931 m. [...] Pirmoji viešumoje pasirodžiusi pjesė – pasaka buvo „Saulutė“, kurią 1939 m. balandžio 14 d. suvaidino Kauno valstybinis teatras. Tą patį pavasarį „Saulutė“ nustebino ir Kražius. Talkinant žmonai buvo pasiekta tikrai aukšto sceninio lygio. Teatrinė šventė vyko tris dienas – visai kaip senojoje kolegijoje.“⁴⁴ Kražiškiai mena: „Venclauskas stambų spektaklį pastatė, dalyvavau, aš ne vaidinau, žiūrovas buvau.“⁴⁵

Ypač skaudžiai Venclauskas reagavo į politinius įvykius: „1940 m. birželį užgriuvus sovietinei okupacijai, M. Venclauskas išbalęs ir susijaudinęs kreipėsi į salėje susirinkusius mokinius: „Vaikai, nebeturime Lietuvos... Neužmirškite savo kalbos...“ Dėl daromos aktyvios kultūrinės veiklos Venclauskui pavyko išsisukti nuo arešto, tačiau, rusams grįžtant, 1944 m. rudenį su broliu pasitraukė į Vakarus. 1977 m. Klivlende mirė.“⁴⁶ Lietuvoje likusi žmona Michalina vietinių vadinta našle⁴⁷, nors po jos mirties vyras Klivlende gyveno dar 22 metus⁴⁸. Kražiškiai pasakotojai neabejoja, kad seserų pažintis ir santykiai su Venclausku išplėtė jų interesus, pasaulėžiūrą.

Atsiminimai ir įspūdžiai

Petrusevičiųų nevalstietišką gyvenimo būdą atskleidžia jų polinkis į meną: „Šįvakar bus baletas „Gulbių ežeras“. Žiūrėjom – kur nežiūrėsi. Muzikas tokias mėga.“⁴⁹ Teresė Veidaitė, atėjusi pas savo mokytoją Stanislavą, rado ją sėdinčią fotelyje –

43 V. Rakauskaitė, 2003, p. 3.

44 *Ibid.*

45 Interviu su E. Dirmeikiu, atliko E. Mikniūtė...

46 V. Rakauskaitė, 2003, p. 3.

47 Interviu su T. Veidaite...

48 V. Rakauskaitė, 2003, p. 3.

49 Interviu su A. Čekanskiu...

5 il. Kražių pradinės mokyklos mokytojai ir auklėtiniai. Antroje eilėje antras iš kairės – mokytojas ir poetas Mykolas Venclauskas, 1943 m.

Fot. nežinomas / Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM T-NO 2039

pokaryje tai buvo retas baldas, vaikui darė didelį įspūdį. Mažakalbės, nesidalino džiaugsmiais, nusivylimais ir baimėmis su svetimais: „Persimesdavom apie daržą, gėlikes trumpais sakinukais“⁵⁰; „Su kražiškiais dažniausiai bendravo per savo mokinius“⁵¹. Mokiniams įspūdį darė mokytojos Stanislavos šiluma, nuoširdumas, dovanojamos smulkmenos, tačiau senatvėje, teikiant pagalbą („Lankėme mokytoją, prisimenu, plovėme grindis, nešėme vandenį ir malkas. Dideliuose namuose buvo šalta ir tamsu“⁵²), pastebima jos vieatvė.

Buvę Stanislavos ir Michalinos mokiniai prisimena, kad mokytojų seserų namus lankė jų kolegos: „Mokytojai užeidavo. Urbonienė, Vaitkevičienė.“⁵³ Petrusevičiūčių

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Interviu su E. Dirmeikiu, atliko E. Mikniūtė...

⁵² Interviu su Rasa Butkiene (Ambrozaityte), atliko Emilija Kvietkuvienė, 2024-01-12, in: KŽLG rinkinys.

⁵³ Interviu su A. Šniaukštiene...

ryšiai su Šiukštų dvaro Savitiškės kaime gyventojais taip pat gyvi atsiminimuose: „Savitiškėj buvo dvarponis Šiukšta, buvo su kuprike. Raiša jo duktė Šiukštaitė, su berete vaikščiodavo. Bendraudavo su mokytojom, ateidavo Šiukštaitė. Ir anos, sako, nueidavo pas Šiukštus.“⁵⁴

Namas liudininkas

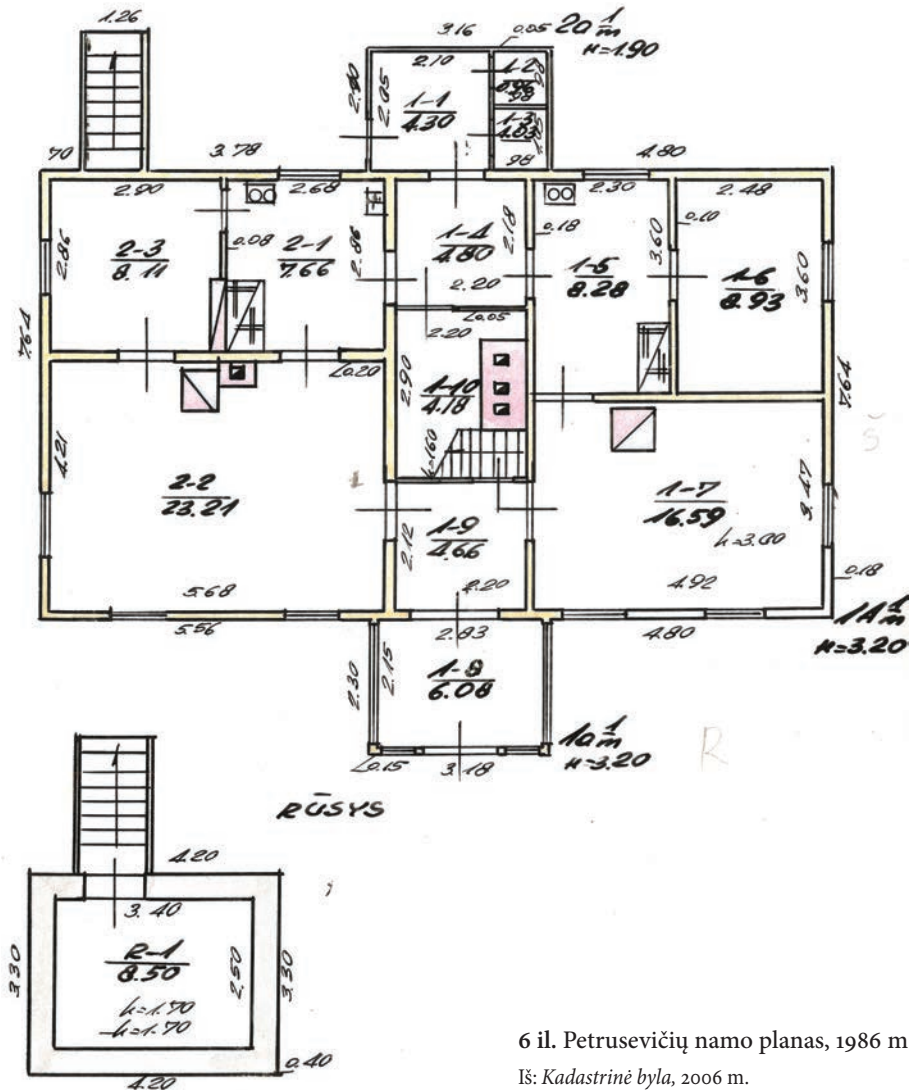
Šiuo metu Petrusevičių namas priklauso buvusiam kražiečiui Vidmantui Fokui. 2006 m. sudarytoje kadastrinėje byloje pateikti 1986 m. atlikti matavimai ir namo planas (6 il.). Namas stačiakampio formos (13,60 x 7,64 m), 103,93 m² ploto. Iš gatvės pusės pristatyta 3,18 x 2,3 m dydžio veranda, iš kiemo pusės – 3,16 x 2,10 m dydžio priebutis ir dengtas nusileidimas į 8,5 m² rūšį. Namas rąstinis, iš lauko apkaltas lentelėmis, iš vidaus tinkuotas. Stogo konstrukcija medinė, dengtas skarda. Grindys ir perdanga medinės, vidinės pertvaros medinės tinkuotos. Šildymas krosninis. Iš plano matyti, kad name suplanuoti du butai. Abu butai suplanuoti identišškai, veidrodinio atspindžio principu, tik šiek tiek skiriasi patalpų dydžiai ir viryklės padėtis. Į vieną butą patenkama iš kiemo pusės priemenės tiesiai į virtuvę (2-1 patalpa), iš virtuvės galima patekti į svetainę (2-2) ir miegamąjį (2-3), iš svetainės patenkama į prieškambarį (1-9). Iš prieškambario durys veda į kito buto svetainę (1-7), laiptinę į palėpę ir verandą (1-8). Abiem butams priklauso namo viduryje esanti rūkykla (1-10).

2023 m. darytame brėžinyje galima įžvelgti, kad namo planavimas iki šiol išliko beveik nepasikeitęs (brėžinyje pavaizduotas namo fasadas pagal esamą situaciją, atstačius langų sudalinimą pasitelkus išlikusį vieną originalų langą) (7 il.). 2023 m. namas pradėtas restauruoti. Nuotraukoje – pastato vaizdas 2023 m. prieš pradedant restauravimo darbus (8 il.).

Architektūros istorikė Dalė Puodžiukienė teigia: „Miestelių užstatymą sudarė prekybiniai pastatai – krautuvų eilės, pavienės krautuvės, karčiamos (užkandinės), užvažiuojamieji namai, prekybininkų bei amatininkų namai ir dirbtuvės; miestelėnų ir žemdirbių gyvenamieji ir ūkiniai pastatai; visuomeniniai pastatai – mokyklos, vaistinės, gaisrinės ir kt.; parapijai priklausę namai ir klebonijos.“⁵⁵ Nežinome, kur gyveno šio namo statytojas Pranas Petrusevičius, kur kepė savo garsiuosius beigelius. Gal jis prekiaavo ne tik turguose, bet ir turėjo savo krautuvėlę? To meto miestelių amatininkai dažniausiai atskirų pastatų dirbtuvėms nestatydavo, tam

54 *Ibid.*

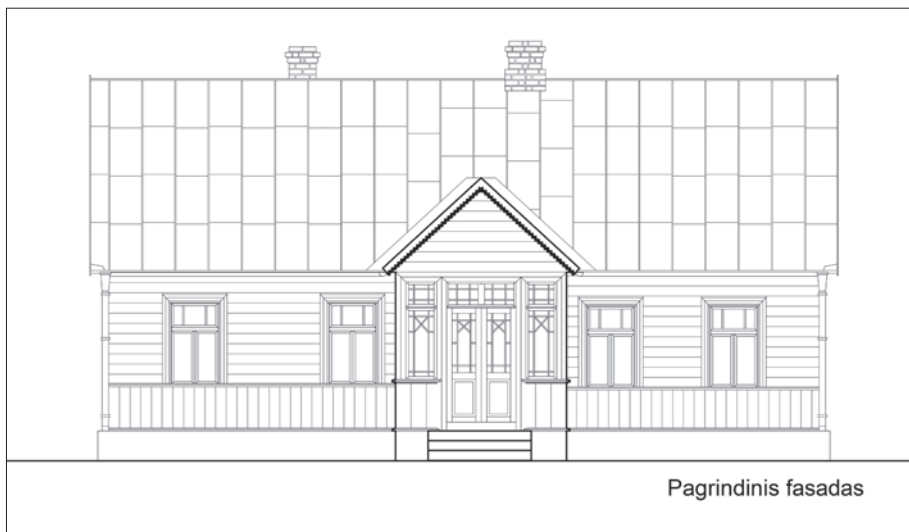
55 V. Karvelytė-Balbierienė, 2014, p. 180.

6 il. Petrusevičių namo planas, 1986 m.

Iš: Kadastrinė byla, 2006 m.

paskirdavo dalį savo gyvenamojo namo patalpų. Namų S. Dariaus ir S. Girėno gatvėje planavimas rodo jį buvus pritaikytą gyventi dviem šeimoms – tai ne žemdirbio ir ne amatininko namas. Tarpukaryje miesteliuose formavosi atskiras gyvenamųjų namų tipas – nuomojami namai. „Atskirų patalpų ir butų nuoma XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvos miestuose ir miesteliuose tapo vienu iš pragyvenimo šaltinių

7 il. Petrusevičių namo apmatavimo brėžinys, 2023 m.

Aut. Šarūnas Sabaliauskas / IĮ Šarūno Sabaliausko projektavimo biuras

8 il. Petrusevičių namo vaizdas nuo M. Valančiaus gatvės pusės, 2023 m.

Fot. Smiltė Urbšė / Vidmanto Foko asmeninis rinkinys

9 il. Petrusevičių namo durys į verandą, 2023 m.

Fot. Smiltė Urbšė / Vidmanto Foko
asmeninis rinkinys

viduriniojo sluoksnio miestelėnams.⁵⁶ Analizuojamas namas – dvigalis, dvibutis su bendra priemene – atitiktų nuomojamų miestelio namų tipą.

Tyrinėjant namą, akis patraukia puošnios detalės – vidinės dvivėrės durys, gero meistro gamybos puošnūs lietvamzdžiai (9 il.).

Abejonių nekelia tai, kad namas statytas su ypatingu dėmesiu ir meile, skiriant lėšų ne tik jo funkcionalumui užtikrinti, bet ir puošybai. XX a. 3 deš. pabaigoje – 4 deš. pradžioje šis namas bendrame Kražių kontekste savo dvišlaičiu skarda dengtu stogu, įstiklinta veranda, puošybos elementais išsiskyrė iš kitų namų, kurie buvo valminiais ar pusvalminiais stogais, dengtais skiedromis ar šiaudais. Kaip jau buvo minėta, kražiškiai atsimena čia gyvenusias seseris Stanislavą, Michaliną ir Emiliją Petrusevičiūtes. Galime teigti, kad namą Kražių kepėjas Pranas Petrusevičius statė

56 *Ibid.*, p. 212.

ne nuomai, o savo dukroms mokytojoms, kurių pragyvenimo šaltinis buvo atlygis už mokytojos darbą. Nenuostabu, kad prie gyvenamo namo buvo pastatytas tik vienas nedidelis ūkinis pastatas. Dabar jo nebėra, tačiau anksčiau minėtoje 1986 m. kadastrinėje byloje jis dar fiksuotas kaip 6,50 x 10,30 m dydžio ūkio paskirties pastatas.

Palikimas

Po seserų mirties dalį namo pagal paveldėjimo teises perėmė jų globėja Jadvyga Jokubonienė, ši pardavė Antaninai Apukienei, pastaroji testamentu perrašė draugui Bronislovui Zybartui. Iš rankų į rankas perimamo namo istorija liudija ir vėliau jame gyvenus dorus žmones, kurie nenugyveno, nesunaikino jo, anaip tol – išsaugojo unikalų statinį su miestelėnų gyvenimo atspindžiais, su tarpukario architektūrai būdingais puošybos elementais. Kražiškiai – daugiausia buvę Stanislavos ir Michalinos mokiniai – išsaugojo savo arba iš artimųjų girdėtus atsiminimus apie vietos inteligenčių mokytojų gyvenimą. Petrusevičiūtės dėl gyvenamosios vietos buvo Kražių miestelio bendruomenės narės, tačiau savo gyvenimo būdu – labiau miesto žmonės. Tai liudytų bendravimas su vietos dvarininkų šeimos atstovais, domėjimasis menu ir polinkis į jį, savos aplinkos puošyba, poreikis įsigyti ir turėti prabangių daiktų, rūpinimasis sveika mityba, laisvalaikio suvokimas ir pomėgis jį leisti gamtoje. Galų gale apie skirtį bylojo ir asmenybinės savybės – uždurumas, atsargumas bendraujant. Nepaisant 50 metų trukusios sovietinės okupacijos ir intensyvių režimo pastangų palaužti ir sunaikinti lietuvių tautinę savimonę ir kartu tarpukario Lietuvos palikimą, šiandien tarpukario istorijos tebėra gyvos senosios kartos Kražių gyventojų atsiminimuose.

Bibliografija

- Buchaveckas S., 1993 – Stanislovas Buchaveckas, „Kražiai nacių okupacijos metais (1941–1944)“, in: *Kražiai*, Vilnius–Kaunas: XXI amžius, 1993, p. 160–189.
- Dirmeikis E., 1989 – Edvardas Dirmeikis, „Šviesos versmė (2)“, in: *Kražių aidai*, 1989, nr. 4 (7), p. 2.
- Dirmeikis E., 2002 – Edvardas Dirmeikis, „Iš kur sklido mokslo šviesa“, in: *Bičiulis*, 2002, nr. 37 (6894), p. 3.
- Karvelytė-Balbierienė V., 2014 – Vilma Karvelytė-Balbierienė, „Miestelių ir bažnytkaimių pastatai“, in: *Lietuvos architektūros istorija*, t. 4: *Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.*, sud. Dalė Puodžiukienė, Vilnius: Savastis, 2014, p. 165–225.

- Lazauskienė A., 2007 – Aistė Lazauskienė, „Miestų ir miestelių gyvenimas“, in: *Tarpukario miestai ir miesteliai* [: nuotraukų albumas], sud. Aistė Lazauskienė, Kaunas: Šviesa, 2007, p. 8–11.
- Miškinis A., 2004 – Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės*, t. 3: *Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai*, kn. 1, Vilnius: Petro ofsetas, 2004.
- Rakauskaitė V., 2003 – Vanda Rakauskaitė, „Paskutiniai Kražių dramaturgai“, in: *Bičiulis*, 2003, nr. 37 (6996), p. 3.
- Rauge E., 2020 – Edita Rauge, „Kaip gyveno ir ką dirbo žmonės nepriklausomoje 1918–1940 m. Lietuvoje“, in: *Delfi*, 2020-09-16, prieiga: <https://www.delfi.lt/plius/gyvenimas-visuome-ne/kaip-gyveno-ir-ka-dirbo-zmones-nepriklausomoje-1918-1940-m-lietuvoje-85231773>.
- Rimkus V., 1993 – Vaclovas Rimkus, „Kražių „Žiburio“ draugijos gimnazija (1919–1936 m.)“, in: *Kražiai*, Vilnius–Kaunas: XXI amžius, 1993, p. 94–130.
- Skaudvilaitė E., 2003 – Elena Skaudvilaitė, „Tarp dviejų šviesuolių“, in: *Bičiulis*, 2003, nr. 54 (7013), p. 3.